

Dr Zofia Frączek

Uniwersytet Rzeszowski

Rodzina wobec przemian społecznych. O wychowawczym funkcjonowaniu rodziny i możliwościach jego doskonalenia

Family towards social transformations. Educational condition of the family and possibilities of its improvement

Streszczenie

Współczesna rzeczywistość społeczna to czas szybko postępujących przeobrażeń i wielokierunkowej, nieustającej transformacji, która wprowadzie stwarza człowiekowi pewne nowe możliwości rozwoju, autokreacji, ale jednocześnie odbiera poczucie stabilności i trwałości zajmowanych w społeczeństwie miejsc oraz odgrywanych ról. Przemiany społeczne przyczyniły się do pojawienia się wielu zagrożeń, takich jak: dewaluacja i relatywizacja wartości ogólnoludzkich; stępienie wrażliwości społecznej; relatywizacja autorytetów osobowych i instytucjonalnych; egoizm w dążeniu do zaspokajania osobistych potrzeb i osiągania zysków, realizowania kariery; upowszechnienie kultury masowej; manipulacja informacyjna mass mediów; przerosł urynkowienia poszczególnych dziedzin życia; nadmierny konsumpcjonizm; coraz częstsze przypadki ujawniania tak szkodliwych społecznie zjawisk, jak pedofilia; szerzenie się toksykomanii i pojawianie się nowych form uzależnień. Te i inne zjawiska związane z przemianami społecznymi wywierają wpływ na funkcjonowanie podstawowych środowisk życia i rozwoju człowieka, w tym także na rodzinę. Oddziałują na całą jej kondycję, a co najważniejsze z pedagogicznego punktu widzenia, na jakość jej wychowawczego funkcjonowania.

Słowa kluczowe: przemiany społeczne, problemy rodziny, jakość wychowawczego funkcjonowania rodziny.

Abstract

Contemporary social reality is a time of rapid transformations and multidirectional, constant changes, which create some new possibilities of development and autocreations, but also takes away the sense of stability and durability of social roles. Social transformations contribute to the appearance of many threats, like: devaluation and relativization of general human values; decrease of social sensitivity; negation of all the ideals; relativization of personal and institutional authority; egoism in aiming to satisfy personal needs, achieve profit and pursue a career; dissemination of mass culture; informational manipulation of mass media, marketisation of individual areas of life; excessive consumerism; more and more often revealed socially destructive phenomena like paedophilia, drug addiction and appearance of new forms of addictions. These, and other phenomena connected with social transformations, influence functioning of basic environments of human life and development, including family. They are shaping its condition and they influence quality of educational functioning of family, which is especially important from the pedagogical point of view.

Keywords: social transformations, family problems, quality of educational functioning of family.

1. Przemiany społeczne i ich wpływ na rodzinę

Rodzina jest mikrostrukturą społeczną i dlatego wszelkie zmiany gospodarcze, polityczne, aksjologiczne i kulturowe, które zachodzą w globalnym społeczeństwie, a także postęp naukowo-techniczny, w większym lub mniejszym stopniu, wpływają na jej kondycję¹. Procesy te oddziałują na wielkość rodziny, pełnione przez nią funkcje i zadania, strukturę, a także role przypisywane jej członkom². Do zjawisk, którym podlega współczesna rodzina, należy: relatywizacja tradycyjnych wartości rodzinnych (wartość małżeństwa, dziecka, seniora); indywidualizacja życia w rodzinie; dyferencjacja norm i wartości poszczególnych członków rodziny; osłabienie spójności i więzi rodzinnych oraz ich urzeczowienie; wzrost liczby rozwodów i osób funkcjonujących w związkach alternatywnych dla rodziny nuklearnej³, opartej na związku małżeńskim.

Spośród wielu problemów, z którymi zмага się rodzina, szczególnie groźne są wszelkiego rodzaju uzależnienia, które dziś tak często dotyczą to środowisko. Chodzi tu o szerzące się uzależnienie od środków toksycznych (alkoholu, narkotyków, dopalaczy), ale także i o inne, nowe i niebezpieczne ich formy, np. pracoholizm, zakupoholizm. Zjawiskom tym często towarzyszy przemoc fizyczna, psychiczna, niekiedy też seksualna oraz zaniedbywanie rodziny i jej członków. Osoba dotknięta uzależnieniem niszczy swoje życie fizyczne i psychiczne. Nie jest także w stanie należycie wypełniać obowiązków rodzicielskich i małżeńskich. Zaniedbuje również zobowiązania zawodowe, a przez to pozbawia rodzinę środków na utrzymanie, sprowadza ją na margines społecznej biedy i ubóstwa. Staje się powodem cierpienia fizycznego i psychicznego członków rodziny oraz poczucia małej wartości. W takich okolicznościach rodzina przestaje być miejscem, w którym dziecko czuje się bezpieczne i kochane, a dom rodzinny kojarzy mu się często przez całe życie z najgorszymi, traumatycznymi doświadczeniami⁴.

W rodzinie opieką powinny być otoczone dzieci, ale nie można także zapominać o trosce i opiece, której potrzebują osoby starsze. Niepokojem napawa dziś fakt, że przedstawiciele średniego pokolenia, zabiegający o realizację własnych aspiracji życiowych i o materialny dostatek środowiska rodzinnego, przenoszą często

¹ Por. J. Brągiel, B. Matyjas, K. Segiet, *Dzieciństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*, Poznań 2019, s. 127–128.

² Szerzej o przemianach rodziny i teoriach, które je wyjaśniają: T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewaluacja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012.

³ Szerzej o specyfice alternatywnych wobec rodziny nuklearnej form życia rodzinnego: A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005, s. 84–87; T. Szlendak, *Supermarketyzacja. Rodzina i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*, Wrocław 2004, s. 254.

⁴ Por. A. Twardzik, *Jaka jesteś współczesna rodzino? Zróżnicowania – przemiany – zagrożenia* [w:] *Rodzina wobec globalnej zmiany cywilizacyjno-medialnej*, red. R. Brzezińska, Włocławek 2017, s. 24–25.

zadania opiekuńcze rodziny na społeczne instytucje, zapominając, że starość jest elementem składowym życia i należy ją traktować jako normalny okres, który powinien przebiegać w rodzinie⁵. Często nie dostrzega się tego, że dziadkowie są dla rodziny cennym źródłem wzorów osobowych, żywym przykładem respektowania norm społecznych. Jest to szczególnie istotne wtedy, gdy załamują się autorytety i zakłóceniu ulega przekaz aksjologiczny⁶.

Problemy współczesnej polskiej rodziny są bardzo często konsekwencją jej trudnego położenia ekonomicznego. Niskie dochody rodziny kształtują niewystarczające warunki lokalowe, powodują nadmierne zagęszczenie osób w mieszkaniu, braki w jego wyposażeniu, a w konsekwencji także niską samoocenę rodziców, wywołują poczucie bezradności i nierzadko przyczyniają się do sięgania przez nich po alkohol, narkotyki oraz stosowania przemocy wobec członków rodziny. W tym kontekście ujawniają się również problemy rodziny związane z emigracją zarobkową rodziców. Poszukując wyjścia z trudnej sytuacji materialnej, rodzice, albo jedno z nich, decydują się na emigrację zarobkową. Konsekwencje rozłąki szczególnie dotkliwie odczuwają dzieci. Wyjazdy niosą ze sobą konieczność podjęcia decyzji w sprawie miejsca pobytu i opiekuna dziecka. Jeżeli wyjeżdża jedno z rodziców, dzieci pozostają z drugim, natomiast w przypadku wyjazdu obojga opiekę przejmuje babcia, dziadek lub inny członek rodziny. Czasem starsze ródzeństwo realizuje zadania opiekuńcze wobec dzieci młodszych. Bywa też tak, że dzieci są oddawane przez rodziców do placówek opiekuńczo-wychowawczych. Emigracja zarobkowa rodziców niesie zagrożenie także dla samych rodziców. Bywa ona przyczyną narastających konfliktów i rozpadu ich związku. Wynika to z tego, że kiedyś dominowała emigracja osób samotnych, a dziś wyjeżdżają mężowie lub żony, a przy tym ojcowie lub matki⁷.

Mówiąc o zagrożeniach rodziny, badacze niezbyt często podejmują kwestię niskiej świadomości wychowawczej rodziców. W. Okoń wyjaśnia, że świadomość to: „właściwa człowiekowi zdolność do zdawania sobie sprawy z własnego zachowania, jego uwarunkowań i konsekwencji”⁸. Odnosząc się do rodziców, można przyjąć, że świadomość wychowawcza jest pewną ich wrażliwością, czujnością na sprawy związane z wychowaniem dziecka. Przejawia się w tym, że rodzice zdają sobie sprawę z tego, iż wychowują dziecko, towarzyszą mu w rozwoju, osiąganiu dojrzałości i zdolności do samorealizacji oraz że są odpowiedzialni za jego przyszłość. Rodzice świadomi swojej roli analizują stosowane przez siebie oddziaływania wychowawcze – style wychowania oraz

⁵ Por. L. Dyczewski, *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994, s. 112.

⁶ Por. Z. Frączek, *Pokoleniowe przemiany społecznej świadomości wartości rodziny*, Rzeszów 2011, s. 232–237.

⁷ Por. A. Molesztak, *Rodzina w sytuacji zatrudnienia rodzica poza miejscem zatrudnienia*, „Paedagogia Christiana” 2015, 2/36, s. 216–227.

⁸ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, s. 394.

wykorzystywane metody wychowawcze i poddają je ocenie z punktu widzenia dobra i rozwoju dziecka⁹.

W wielu rodzinach obserwuje się wielką troskę rodziców o sukcesy edukacyjne dzieci, czego wyrazem jest ich uczestniczenie za namową czy niekiedy wręcz pod przymusem wywieranym przez rodziców w wielu dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych, rozwijających ich wiedzę, umiejętności i zdolności. Odbywa się to często kosztem odpoczynku dziecka, relaksu, zabawy z rówieśnikami, a nawet czasu na kontakt z rodzicem. Wydaje się, że niekiedy rodzice nie dostrzegają tego, że sfera intelektualno-sprawnościowa osobowości, związana z rozwijaniem cech instrumentalnych (wiedzy, umiejętności, sprawności) to jedna z dwóch sfer osobowości dziecka, obok sfery emocjonalno-wolicjonalnej zwróconej na kształtowanie cech kierunkowych (hierarchii wartości, postaw, poglądów, ideałów). Rodzice zdają się nie widzieć tego, że pełny rozwój dziecka związany jest z pracą nad obiema tymi sferami. Pominięcie którejkolwiek zawsze wiąże się z jakąś słabością, niedoskonałością, czy też brakami. Trzeba również zauważyć, że to jak dziecko pracuje nad przyswajaniem kolejnych wiadomości i rozwijaniem sprawności, uwarunkowane jest jego hierarchią wartości, ukształtowanymi postawami, poglądami. Albo towarzyszy temu poczucie odpowiedzialności, zaangażowanie, świadome dążenie do rozwijania swoich możliwości, albo też jedynie mechaniczne wypełnianie poleceń nauczycieli czy rodziców. Idąc dalej, warto podkreślić, że zaniedbania w pracy wychowawczej nad sferą emocjonalno-wolicjonalną mogą przynieść ze sobą konsekwencje w postaci instrumentalnego, egoistycznego wykorzystywania swojej niekiedy bardzo rozległej wiedzy i imponujących umiejętności, ale ukierunkowanych jedynie na zysk, własny dobrobyt, prestiż, wysoką pozycję społeczną, bez liczenia się z potrzebami innych ludzi, dobrem społecznym, z istnieniem pewnych nadrzędnych wartości, takich jak np. godność człowieka, altruizm, sprawiedliwość, odpowiedzialność. Dla wielostronnego, pełnego rozwoju dzieci potrzebują mądrego wsparcia swoich rodziców.

2. Rodzinne wsparcie, ale jakie?

Wydaje się, że we współczesnym świecie, w którym tak mocno zaznacza się dążenie ludzi do zdobywania i pomnażania wartości konsumpcyjnych, prestiżowych, pragmatycznych i hedonistycznych, niektórzy rodzice sami się zagubili i dobra dziecka upatrują w jak najszybszym osiągnięciu przez nie tych właśnie wartości. W panującym klimacie społeczno-kulturowym i w związku z lansowanymi stylami życia takie aspiracje aksjologiczne stają się dziś pewną normą. Tych tendencji, jak

⁹ Por. D. Opozda, *Świadomość wychowawcza rodziców* [w:] Dziecko – nauczyciel – rodzice. Konteksty edukacyjne, red. R. Piwowarski, Białystok 2003, s. 158.

się wydaje, nie da się powstrzymać, ale można budować dla nich aksjologiczną przeciwwagę, eksponując w procesach wychowawczych znaczenie wartości ogólnoludzkich – odpowiedzialności, uczciwości, sprawiedliwości i innych. To jednak nie jest łatwe zadanie, ponieważ jego realizacja wymaga od rodziców wiedzy o wychowaniu i umiejętności realizowania oddziaływań wychowawczych.

Wielu badaczy problemy z wychowaniem postrzega znacznie szerzej. Przekonują oni, że mamy dziś do czynienia ze społecznym kryzysem wychowania, który nie dotyczy tylko środowiska rodzinnego, ale także placówek edukacyjnych i obejmuje swym zasięgiem zarówno intencjonalną, teleologiczno-aksjologiczną stronę wychowania (jego cele i wartości), jak i stronę technologiczno-instrumentalną, tj. metody, formy i środki wychowawczego wpływu. Dosięga on teorii wychowania oraz czynnika podmiotowego procesu wychowania – rodziców, nauczycieli¹⁰, tych, którzy powinni być dla wychowanka wsparciem w rozwoju.

S. Kawula zauważa, że różne systemy wsparcia działają jako schronienie, dzięki któremu jednostka aktywizuje swoje siły. Systemy te mogą mieć charakter spontaniczny (pomoc sąsiedzka lub przyjacielska) bądź ciągły (wsparcie rodzinne w sytuacji trudnej). Wsparcie społeczne w grupie związane jest z poczuciem wspólnoty jednostki z daną grupą, np. z rodziną, przyjaciółmi, sąsiadami¹¹. Największy potencjał w zakresie możliwości udzielania wsparcia mają grupy rodzinne. Wszak rodzina jest dla jednostki najbardziej trwałą, oddziałującą permanentnie i bezpieczną organizacją, która przewodniczy na drodze rozwoju, ukierunkowuje aktywność. Zaspokajane w rodzinie poczucie wsparcia daje odwagę podejmowania nowych niestandardowych rozwiązań, zaufanie do siebie, do swoich możliwości, a świadomość więzi umożliwia wchodzenie w interakcje oparte na wzajemności i tworzenie obszarów wspólnej aktywności. W sytuacji kryzysowej, wyzwalającej lęk, osoba dająca poczucie więzi, współodczuwająca przeżycia, pomaga w innym spostrzeganiu tej samej sytuacji, pośredniczy w dochodzeniu do samodzielnego rozwiązania. Młody człowiek doświadczający takiego wsparcia uczy się kształtowania sieci wsparcia. Doznawane przez niego wsparcie determinuje także rozwój jego kompetencji interpersonalnych, umożliwiających nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów z innymi ludźmi¹².

Rodzina winna świadczyć swoim członkom wsparcie emocjonalne, wartościujące, instrumentalne, informacyjne i duchowe. Wsparcie emocjonalne polega na przekazywaniu jednostce następujących komunikatów, np.: „jesteś przez nas kochany”, „masz mocne strony charakteru”, „nie poddawaj się”, „nie ulegaj”. Natomiast wsparcie wartościujące związane jest z wysyłaniem komunikatów typu:

¹⁰ Por. B. Klasińska, *Praktyka wychowania we współczesnej rodzinie – pedagogia innowacyjna* (?) [w:] *Wybrane problemy współczesnej rodziny*, red. A. Przygoda, Toruń 2017, s. 96–97; J. Szmyd, *Zagrożone człowieczeństwo. Regresja antropologiczna w świecie ponowoczesnym*, Katowice 2015, s. 293.

¹¹ Por. S. Kawula, *Studia z pedagogiki społecznej*, Olsztyn 1996, s. 6.

¹² Por. S. Seul-Michałowska, *Wsparcie emocjonalne rodziców w rozwoju dziecka*, „Nowa Szkoła” 2000, nr 2, s. 30.

„jesteś dla mnie kimś ważnym”, „dzięki tobie mogliśmy to osiągnąć”. Z kolei wsparcie instrumentalne charakteryzuje się dostarczaniem konkretnej pomocy i świadczeniem usług. Wsparcie informacyjne polega na udzielaniu rad, np. w ustaleniu dalszego kierunku kształcenia, w wyborze szkoły lub zawodu, a wsparcie duchowe (psychiczno-rozwojowe) jest ważne wtedy, gdy jednostka pomimo prób i wysiłków własnych oraz udzielanego wsparcia w innych formach nadal pozostaje w sytuacji trudnej dla niej, w sytuacji bez wyjścia. Daje ono oparcie w chwili zwątpienia¹³.

Badania pokazują, że dzieci nie doświadczają ze strony rodziców w takim samym zakresie wszystkich wskazanych rodzajów wsparcia. Rodzice częściej dostarczają im wsparcia informacyjnego i instrumentalnego niż emocjonalnego, czy też wartościującego¹⁴. Wydaje się więc, że większość rodziców koncentruje się na udzielaniu dzieciom rad i zaspokajaniu ich potrzeb materialnych. Rzadziej okazują głębsze zainteresowanie ich potrzebami oraz emocjonalną bliskość, miłość. Takie relacje z rodzicami obniżają poczucie własnej wartości dziecka, stają się powodem bierności, wycofywania się z aktywności społecznej, osamotnienia. Pustkę w relacjach z rodzicami młodzi ludzie szybko wypełniają nie zawsze wartościowymi treściami. Dziś wiele się mówi o negatywnym wpływie „elektronicznych, medialnych wychowawców”, którzy nie ponoszą za nic odpowiedzialności, a oferują młodemu człowiekowi atrakcyjne, ale z aksjologicznego punktu widzenia często bardzo szkodliwe propozycje kształtujące materialistyczny, egoistyczny i konsumpcyjny styl życia. Rodzice popełniają wiele błędów wychowawczych, które nie sprzyjają pożądanemu rozwojowi dzieci.

3. Najczęstsze błędy wychowawcze rodziców

W literaturze pedagogicznej wiele się pisze o popełnianych przez rodziców błędach wychowawczych, wskazując na trzy kryteria ich podziału: ekstremalna emocjonalna akceptacja dziecka (żar) oraz ekstremalne emocjonalne odrzucenie dziecka (lód); nadmierna koncentracja na dziecku i jego potrzebach oraz nadmierna koncentracja na sobie; nadmierna koncentracja na zadaniu dziecka oraz niedocenianie zadań wykonanych przez dziecko¹⁵. Przyjęcie tych kryteriów pozwala wyodrębnić aż dziewięć najczęstszych błędów wychowawczych rodziców:

- rygorizm – charakteryzuje go ścisłe kontrolowanie dziecka przez rodzica, zupełny brak swobody jego działań, sztywność wymagań i twarde egzekwowanie

¹³ Por. S. Badora, B. Czeredrecka, D. Marzec, *Rodzina i formy jej wspomaganie*, Kraków 2001, s. 124.

¹⁴ Por. Z. Frączek, *Wsparcie w rodzinie jako uwarunkowanie realizacji potencjału osobowościowego młodego człowieka*, „Wychowanie na co Dzień” 2008, nr 9, s. 26–29.

¹⁵ Por. E. Jarosz, E. Wysocka, *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006, s. 297.

poleceń, brak równowagi pomiędzy nagrodami i karami, przewaga ocen negatywnych;

- agresja – wiąże się z atakowaniem fizycznym (np. biciem, szarpaniem, popychaniem) albo symbolicznym w postaci poniżających dziecko, obraźliwych gestów;
- hamowanie aktywności dziecka – przejawia się we włączaniu się rodzica w aktywność dziecka, w krytykowaniu go, przeszkadzaniu w kontynuowaniu działań, wprowadzaniu własnych pomysłów, a nawet bezzasadnym przejmowaniu czynności;
- obojętność – charakteryzuje rodzica, który funkcjonuje jakby „obok dziecka”, jest bierny, nie nawiązuje z nim kontaktu, albo ogranicza ten kontakt do niezbędnego minimum; mimicznie, a często także i werbalnie przejawia brak zainteresowania dzieckiem, jego prośbami i potrzebami;
- eksponowanie – ma miejsce wtedy, gdy rodzic stara się za wszelką cenę imponować dziecku poprzez prezentację swoich walorów i sukcesów, chwali się osiągnięciami i wywyższa się, absorbuje też dziecko własnymi sprawami, demonstruje swoje niezadowolenie, humory, obraża się;
- uległość – wiąże się z rezygnacją rodzica z wymagań wobec dziecka lub też z ich obniżaniem, spełnianiem wszelkich jego zachcianek, z bezzasadnym uleganiem jego prośbom i namowom;
- wyręczanie dziecka – charakteryzuje rodzica, który zamiast pomagać dziecku i mobilizować je do działań oraz współdziałać z nim, usprawiedliwia jego bierność i niechęć do jakiegokolwiek pracy czy działania nadmierną trudnością stawianych zadań, zmęczeniem, złą aktualnie kondycją i wyręcza go, pozabawiając możliwości rozwijania własnych umiejętności;
- idealizacja – w tym przypadku w podejściu do dziecka rodzic przejawia brak racjonalnego krytycyzmu połączonego z akceptacją dziecka i jego wzmacnianiem poprzez eksponowanie mocnych stron, talentów, zdolności. Rodzic prezentuje tu tylko osiągnięcia, walory i sukcesy dziecka, nie dostrzega słabych stron i kształtuje jego nieadekwatne, idealne oblicze;
- niekonsekwencja – wiąże się ze zmiennością wymagań i zachowań rodzica wobec dziecka. W podobnych sytuacjach te same zachowania dziecka są różnie przez rodzica wartościowane, oceniane i spotykają się z odmiennymi, niekiedy bardzo rozbieżnymi jego reakcjami¹⁶.

T. Gordon wyodrębnił najbardziej dotkliwe błędy wychowawcze rodziców, do których zaliczył nieumiejętność słuchania i komunikowania się z dziećmi. Większość rodziców wydaje polecenia, moralizuje, wygłasza kazania, wypytuje, krytykuje, bagatelizuje problem i sprowadza rozmowę w wygodne dla siebie konteksty. Błędy wychowawcze popełniane przez rodziców uruchamiają szereg mechanizmów obronnych, które pojawiają się w zachowaniach dzieci, a należą do nich:

¹⁶ Por. tamże, s. 297–299.

opór, przekora, negacja, bunt, złość, gniew, wrogość, agresja, odwet, ukrywanie prawdziwych uczuć, kłamstwa, obwinianie innych, oszukiwanie, dominowanie, tyranizowanie, niechętnie uleganie, konieczność zwyciężania, organizowanie się przeciwko rodzicom, zawieranie porozumień i sojuszy, uległość, poddanie się, przemilczanie, walka o względy, przystosowanie się, pasywność, brak inicjatywy twórczej¹⁷.

Błędy wychowawcze zawsze niosą ze sobą negatywne skutki. Jednakże trzeba mieć na uwadze fakt, że nie ma rodziców idealnych, każdy popełnia jakieś błędy. Istotne jest to, aby rodzice umieli dostrzegać te niekorzystne zachowania i starali się je eliminować, żeby z czasem działali coraz bardziej świadomie i refleksyjnie, bo szczególnie niebezpieczne jest kumulowanie się błędów i ich utrwalanie. Taka sytuacja kształtuje wadliwe i zagrażające dziecku środowisko rodzinne, w którym uruchamia się szereg opisanych wyżej zachowań obronnych dziecka, a rodzice przestają być dla niego wsparciem i autorytetem. Potrzebna jest zatem praca nad kondycją wychowawczą rodziców.

4. Możliwości doskonalenia kondycji wychowawczej rodziny

Wydaje się, że żadne spektakularne, ale jednocześnie incydentalne akcje nie przyniosą oczekiwanych rezultatów. Koniecznością jest opracowanie programu systemowych, długofalowych działań służących rozwijaniu świadomości wychowawczej rodziców oraz ich umiejętności wychowawczych.

Należy określić ważne obszary działania (pracy z rodziną), zaproponować w ramach poszczególnych obszarów tematy (zagadnienia) do realizacji, wskazać osoby, które mogą być odbiorcami proponowanych przedsięwzięć oraz określić ich realizatorów (wykonawców) z ukazaniem możliwych form i miejsc działania.

Można wyróżnić dwa obszary działań: pierwszy – zwrócony na rozwijanie wiedzy i drugi – skierowany na kształtowanie, czy też doskonalenie umiejętności wychowawczych.

Upowszechnianie w środowiskach rodzinnych wiedzy obejmującej fundamentalne dla jakości wychowawczego funkcjonowania rodziny zagadnienia może odbywać się poprzez realizację następujących tematów:

- antropologiczna i cywilizacyjna wartość rodziny;
- znaczenie rodziny jako środowiska życia i rozwoju dziecka;
- rozwój dziecka i przemiany jego potrzeb;
- zaburzone zachowania dziecka – ich źródła i konsekwencje;
- style wychowania w rodzinie i ich wpływ na zachowanie dziecka;
- metody wychowania w rodzinie – ich specyfika i uwarunkowania skuteczności;

¹⁷ Por. T. Gordon, *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1991, s. 141–176.

- błędy wychowawcze rodziców – ich przyczyny i skutki;
- problemy współczesnej rodziny – instytucje wspierające rodzinę w różnych obszarach jej funkcjonowania, a w szczególności w realizacji funkcji wychowawczej.

Przedstawione tematy stanowią jedynie pewną propozycję, która może być dopełniana o jeszcze inne zagadnienia wskazane przez specjalistów. Skonstruowana całość powinna jednak stanowić przemyślaną, spójną i wyczerpującą wykładnię skierowaną na poprawę kondycji rodziny w zakresie jej wychowawczego funkcjonowania.

Zaproponowane tematy mogłyby być interesującą propozycją w szczególności dla rodziców, ale i uczniów jako uczestników życia rodzinnego i przyszłych, potencjalnych rodziców. Wybór zagadnień i zakres realizowanych treści uwarunkowany jest wiekiem (rozwojem) oraz poziomem edukacyjnym uczniów i należy pozostawić go w gestii profesjonalistów. Realizatorami tych tematów w formie wykładu, ale także i rozmowy, dyskusji w przypadku uczniów mogliby być wychowawcy klas, podejmując je na godzinie wychowawczej, a także nauczyciele przedmiotu „wychowanie do życia w rodzinie”, czy też pedagog szkolny, organizując spotkania dla uczniów poświęcone tej problematyce. Zaangażować można również tzw. ekspertów, np. psychologa, socjologa, czy też asystenta rodziny.

W przypadku rodziców interesującą propozycją mogłyby być organizowane w szkole cykle wykładów połączone z dyskusją, wymianą myśli i doświadczeń z udziałem nauczycieli, wychowawców i pedagoga szkolnego. Uwzględniając tematykę wykładu, warto byłoby skorzystać z pomocy profesjonalistów i zaprosić do uczestnictwa w takich spotkaniach osoby reprezentujące instytucje funkcjonujące na danym terenie, których działalność skierowana jest na wspieranie rodziny, np. psychologa, lekarza, prawnika, pracownika socjalnego, asystenta rodziny, policjanta.

Inną formą mogłyby być cotygodniowe konsultacje dla rodziców realizowane w każdej szkole i na każdym poziomie edukacyjnym przez pedagoga szkolnego i wychowawców poszczególnych klas w formie dyżurów, z których mogliby oni skorzystać, poszukując informacji, porady czy pomocy w kwestiach wychowawczych i edukacyjnych.

Ciekawą propozycją mogłyby być zorganizowanie w każdym ośrodku pomocy społecznej działającym czy to na terenie miasta, czy też gminy, punktu doradczego, w którym w określonym dniu i wyznaczonych godzinach rodzice mogliby się spotkać z wybranym specjalistą (np. asystentem rodziny, pracownikiem socjalnym, prawnikiem) i zasięgnąć opinii ułatwiającej rozwiązanie problemu rodziny utrudniającego im wypełnianie zadań rodziny i zaburzającego wychowawcze jej funkcjonowanie.

W dzisiejszej rzeczywistości społecznej, zaangażowanych zawodowo i zapracowanych rodziców, interesującą propozycją mogą też być programy telewizyjne dla rodziców z udziałem (w zależności od tematu) wielu specjalistów, nadawane

o dogodnej porze. Mając na uwadze możliwość szybkiego dotarcia do szerokiego grona słuchaczy, taka forma pracy z rodzicami, przyjmująca postać cyklu spotkań, zdaje się być wielce pożądana.

W pracy z rodzicami wykorzystać można także aktywność Kościoła związaną z prowadzeniem grup dla rodziców. Podczas ich spotkań można byłoby realizować wskazane wyżej tematy w formie wykładów, prelekcji, czy też inicjowanej dyskusji, zapraszając do udziału specjalistów z różnych instytucji działających na rzecz rodziny.

W obszarze praktycznym zwróconym na rozwijanie i doskonalenie umiejętności wychowawczych rodziców najbardziej korzystną formą pracy zdają się być zajęcia warsztatowe organizowane w szkole przez jej kadrę pedagogiczną przy współudziale zapraszanych gości. Spotkania mogłyby być poświęcone zagadnieniom, których realizacja miałyby formę ćwiczeń indywidualnych, czy też grupowych, wykonywanych pod obserwacją i przy współudziale trenera. Oto proponowana problematyka spotkań:

- kształtowanie umiejętności uważnego słuchania i jasnego wyrażania swoich myśli;
- rozwijanie umiejętności skutecznego perswadowania, sugerowania, instruowania;
- agresja, bierność, asertywność w kontaktach z dzieckiem, rozwijanie umiejętności budowania asertywnych relacji;
- kształtowanie demokratycznych relacji w rodzinie;
- modelowanie zachowań – podsuwanie dzieciom wzorów i wzorców;
- konstruowanie zadań wychowawczych i oddziaływanie wychowawcze za pomocą stawiania zadań do wykonania;
- rozwijanie umiejętności wpływania na dzieci poprzez stosowanie nagród i kar;
- rodzicielska uległość, niekonsekwencja, idealizacja dziecka i jego wyręczenie – jak unikać błędów wychowawczych.

Zauważyć należy, że wymienione w powyższych propozycjach dotyczących rozwijania wiedzy rodziców i ich wychowawczych umiejętności instytucje i osoby, z uwagi na ich specyfikę, a w przypadku osób charakter aktywności zawodowej, realizują w pewnej mierze proponowane formy pracy i współpracy z rodziną. Trzeba jednak podkreślić, że każda z tych instytucji działa zwykle odrębnie, wykonując konkretne, specyficzne dla niej zadania, współpracuje z rodziną w określonym stanie jej położenia i najczęściej wtedy, gdy funkcjonowanie rodziny jest już widocznie zaburzone, pojawiają się znaczne trudności. A dziś potrzeba pracy nie w pojedynkę, ale w zespole, działań systemowych, skoordynowanych, opartych na szybkim przepływie informacji, a nadto wyprzedzających sytuacje problemowe.

Opracowanie i realizacja programu uwzględniającego zaproponowane wyżej obszary działania i tematy wymaga powołania osób, które przyjęłyby rolę inicjatorów i koordynatorów konkretnych działań realizujących współpracę z instytucjami

ukierunkowanymi na wspieranie rodzin. Wiodącą rolę w tym zakresie może odegrać szkoła i jej grono pedagogiczne, które na co dzień ma kontakt z dzieckiem oraz jego rodzicami. Dodać należy, że profesjonalizm nauczycieli i wychowawców, ich przygotowanie i doświadczenie zawodowe ułatwia im ocenę sytuacji i potrzeb w zakresie stanu wychowawczego funkcjonowania rodzin uczniów, pozwalając na skonstruowanie propozycji programu pracy z rodzicami, określenie miejsca działania i dobór specjalistów. Istotne jest też rozpowszechnianie informacji wśród rodziców o realizacji takiego programu, o formach, z których można skorzystać, instytucjach, do których można się udać dla pozyskania wsparcia. To też wydaje się być niezbyt skomplikowane, a wielce pożądane zadanie dla pracowników szkoły¹⁸.

Proponowana oferta programowa nie spotka się zapewne z aplauzem ze strony wszystkich rodziców, jednakże nawet niewielka na początek grupa uczestników odczuwająca i wyrażająca swoje zadowolenie jest sposobem na pozyskanie kolejnych, a w konsekwencji poprawianie jakości wychowawczego funkcjonowania rodziny i jej wpływu na rozwój dziecka.

Rodzice muszą aktywnie i refleksyjnie włączyć się w proces wychowania swoich dzieci, ale trzeba im w tym pomóc. Jest to szczególnie ważne właśnie dziś, kiedy upowszechnia się pragmatyczny i konsumpcyjny styl życia, a płaszczem demokracji przykrywa się wszelkie relatywistyczne zachowania naruszające utrwalone zasady, normy, kanony życia społecznego, doprowadzając do dysharmonii i konfliktów nawet w takich środowiskach jak rodzina, któremu zwykle przypisywano przywiązanie do tradycji, wypracowanych zasad życia i współżycia ludzi, do wartości ogólnoludzkich.

Bibliografia

- Badora S., Czeredrecka B., Marzec D., *Rodzina i formy jej wspomagania*, Kraków 2001.
- Brańpiel J., Matyjas B., Segiet K., *Dzieciństwo – w stronę poznania, zrozumienia i zmiany*, Poznań 2019.
- Dyczewski L., *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*, Lublin 1994.
- Frączek Z., *Pokoleniowe przemiany społecznej świadomości wartości rodziny*, Rzeszów 2011.
- Frączek Z., *Wsparcie w rodzinie jako uwarunkowanie realizacji potencjału osobowościowego młodego człowieka*, „Wychowanie na co Dzień” 2008, nr 9.
- Frączek Z., *Wychowawcze funkcjonowanie rodziny a zachowanie uczniów w środowisku szkolnym*, Rzeszów 2017.
- Gordon T., *Wychowanie bez porażek*, Warszawa 1991.
- Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Warszawa 2006.
- Kawula S., *Studia z pedagogiki społecznej*, Olsztyn 1996.

¹⁸ Szerzej o tym: Z. Frączek, *Wychowawcze funkcjonowanie rodziny a zachowanie uczniów w środowisku szkolnym*, Rzeszów 2017, s. 332–339.

- Klasińska B., *Praktyka wychowania we współczesnej rodzinie – pedagogia innowacyjna (?)* [w:] *Wybrane problemy współczesnej rodziny*, red. A. Przygoda, Toruń 2017.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005.
- Moleszta A., *Rodzina w sytuacji zatrudnienia rodzica poza miejscem zatrudnienia*, „Paedagogia Christiana” 2015, 2/36.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001.
- Opozda D., *Świadomość wychowawcza rodziców* [w:] *Dziecko – nauczyciel – rodzice. Konteksty edukacyjne*, red. R. Piwowarski, Białystok 2003.
- Seul-Michałowska S., *Wsparcie emocjonalne rodziców w rozwoju dziecka*, „Nowa Szkoła” 2000, nr 2.
- Szlendak, T., *Socjologia rodziny. Ewaluacja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012.
- Szlendak T., *Supermarketyzacja. Rodzina i obyczaje seksualne młodzieży w kulturze konsumpcyjnej*, Wrocław 2004.
- Szmyd J., *Zagrożone człowieczeństwo. Regresja antropologiczna w świecie ponowoczesnym*, Katowice 2015.
- Twardzik A., *Jaka jesteś współczesna rodzino? Zróżnicowania – przemiany – zagrożenia* [w:] *Rodzina wobec globalnej zmiany cywilizacyjno-medialnej*, red. R. Brzezińska, Włocławek 2017.